
Renato MATIĆ

FUNKCIONALNA RAZINA POVJERENJA

Rad problematizira mogućnosti uspostave i stabilnog postojanja funkcionalne razine povjerenja u društvenim odnosima na području Hrvatskoga Podunavlja (dalje će se u tekstu koristiti i izrazi: vukovarska regija, regionalno društvo, Hrvatsko Podunavlje). Pojam funkcionalna razina povjerenja može se provesti u smislu postojanja socijalne odgovornosti / *pridržavanja društvenih normi, načela solidarnosti i međusobnog uvažavanja* / u odnosima između socijalnih aktera (građani – građani, građani – društvene institucije), i to na razini dostatnoj za stabilan razvoj regionalnih društvenih odnosa na ekonomskom, kulturnom i političkom području. Za razvoj i stabilizaciju društvenih odnosa neovisno o tome je li riječ o ekonomskom, kulturnom ili političkom području društvene stvarnosti, važna je spoznaja i provedba socijalne odgovornosti, tj. individualne i zajedničke odgovornosti za kvalitetu unutar društvenih odnosa. Izgradnja socijalne odgovornosti ostvaruje se na tri razine: prvo kroz razvoj pravednosti koju je u znatnoj mjeri moguće normativno potaknuti i koja podrazumijeva neopozivu jednakost pred zakonom; potom kroz razvoj solidarnosti koja pretpostavlja svijest o jednoj, zajedničkoj, nedjeljivoj stvarnosti i pretpostavci uzajamnosti potrebnoj za uspješno suočavanje sa stvarnošću; te konačno kroz izgradnju međusobnog uvažavanja na individualnoj i svakoj idućoj razini društvenih odnosa. Supostojanje pravednosti, solidarnosti i međusobnog uvažavanja bitan je preduvjet za izgradnju funkcionalne razine povjerenja na relaciji građani – građani, kao i u odnosu građani – društvene institucije, čime se omogućuje kontinuirano i *održivo usklađivanje* ekonomskog i kulturnog potencijala s humanim kapitalom (regionalnog) društva.

Grad Vukovar i vukovarsko područje početkom devedesetih godina prošlog stoljeća, kroz agresiju tadašnje Jugoslavenske vojske i paravojnih skupina organiziranih od strane susjedne srpske države, proživjelo je ljudska stra-

danja i razaranja nezapamćena u ukupnoj povijesti grada i regije. Od tada, unatoč različitim pokušajima međunarodnih, nacionalnih i lokalnih društvenih institucija, nije se ostvarilo povjerenje koje bi poticalo i pogodovalo stabilnom, kontinuiranom i autonomnom (samodostatnom i samoobnovljivom) razvoju regionalnog društva u Hrvatskom Podunavlju. Ovaj se zaključak daljnje u tekstu koristi kao početna teza ovog rada. O tome uz dostupne statističke podatke usklađeno svjedoče predstavnici gospodarskih, političkih i kulturnih institucija i građani. Imajući na umu navedenu pretpostavku, cilj je definirati glavne disfunkcionalne pojave, ali i dosad neiskorištene potencijale, čija bi provedba omogućila postizanje funkcionalne razine povjerenja u smislu kontinuirane i održive usklađenosti ekonomskog i kulturnog sa humanim kapitalom regionalnog društva.

U prvom dijelu rada razmatraju se osnovni pojmovi koji će se koristiti kao i njihovo značenje za izgradnju i stabilizaciju funkcionalne razine povjerenja između društvenih sudionika u Hrvatskom Podunavlju. Potom se u Drugom poglavlju analiziraju inhibitorne okolnosti i pojave čiji konačni učinci, tj. posljedice djeluju tako da uništene ili teško narušene društvene odnose zadržavaju unutar disfunkcionalnih okvira. U Trećem poglavlju slijedi analiza pretpostavki napretka, postojećih ali neprepoznatih, ili svjesno zanemarenih kapaciteta koji mogu povećati međusobno povjerenje društvenih aktera prema funkcionalnoj razini. Konačno, u Četvrtom poglavlju umjesto zaključka ponuđeni su konkretni prijedlozi za razvoj strategije koja može omogućiti održavanje i razvoj funkcionalnog povjerenja u odnosima građani – građani i građani – društvene institucije

POJMOVNIK ZA RAZUMIJEVANJE FUNKCIONALNE RAZINE POVJERENJA

Slijedi analiza osnovnih pojmova, posebice njihova realnog učinka u društvenoj zbilji u kojoj pretpostavljaju izgradnju i stabilnost funkcionalne razine povjerenja: socijalna odgovornost, pravednost, normativna stabilnost, solidarnost, međusobno uvažavanje.

Prije svega potrebno je raščlaniti termin *funkcionalna razina povjerenja*. Pojam *funkcionalno* moguće je razumjeti učinkovito ili djelotvorno; *nefunkcionalno* kao neučinkovito, tj. bez vidljivog i mjerljivog utjecaja; dok bi se pojam *disfunkcionalno* odnosio na izravno negativan, pokvarljiv ili razarajući učinak. Sintagma *funkcionalna razina povjerenja* jest stupanj otvorenosti, volja za dogovorom, postav-

ljanjem zajedničkih ciljeva i sklonosti dobronamjernoj suradnji između aktera (građana koji dijele isti prostor) koji izravno pozitivno utječe, tj. pomaže, potiče ali i ubrzava razvoj stabilnog regionalnog društva. Ovdje je također riječ o unutarnjoj sposobnosti sudionika, tj. zainteresiranih građana za prepoznavanje i relativno trajno, kontinuirano usklađivanje kulturnog i ekonomskog kapitala s humanim kapitalom, tj. ljudskim potencijalom. I konačno, pod terminom *stabilan razvoj regionalnog društva* valja razumjeti kontinuiran te svakako autonoman razvoj koji može pozivati i poticati vanjsko djelovanje preko pomoći, sugestija i ulaganja, ali nikako ne u smislu ovisnosti. Riječ je o razvoju koji je u presudnoj mjeri samodostatan i samoobnovljiv, tj. ovisan isključivo o unutarnjim akterima, planovima, kapacitetima i ulaganjima. O razvoju koji ima potencijal iznova obnavljati i razvijati regionalne društvene odnose u ekonomiji, kulturi i politici.

Pretpostavka za postojanje funkcionalne razine povjerenja jest postojanje *socijalne odgovornosti* (individualne i zajedničke odgovornosti za kvalitetu unutar društvenih odnosa) koju je moguće ostvariti kroz *pridržavanja društvenih normi, načela solidarnosti i međusobnog uvažavanja* / u odnosima između socijalnih aktera (građani – građani, građani – društvene institucije), koja bi bila dostatna za razvoj regionalnih društvenih odnosa na ekonomskom, kulturnom i političkom području.

Kako bi se ostvarila socijalna odgovornost, tj. kako bi djelovanje unutar društvenog prostora bilo funkcionalno, tj. kako bi posljedice ostale u funkciji osobne i opće dobrobiti, društveno djelovanje treba usmjeravati nekim dogovorenim pravilima, koja prije svega moraju osigurati prihvatljivu razinu jednakosti u mogućnostima pristupa postojećim duhovnim i materijalnim dobrima, tj. mora se ispuniti *načelo pravednosti*. Ideju pravednosti doživljavamo kao *svijest* o činjenici da svi drugi imaju potpuno jednaka prava nad zajedničkim (prirodnim i društvenim) resursima i za društvenim normama propisano postizanje istih ciljeva, te s tim načelom usklađeno *djelovanje* (Matić, 2003.). Osjećaj za pravednost razvija se u ranom socijalizacijskom sazrijevanju individue, s polaskom u školu kada se svjesno počinju usvajati društvene norme koje usklađuju individualne odnose s drugim osobama, skupinama i institucijama, služe kao orijentacijski okvir za izbor isplativih i neisplativih djelovanja, te ostaju kriterij za prosudbu svih elemenata društvene strukture, posebno društvenih institucija (Erikson, 1968.). Poštivanje tog načela može se na normativnoj razini izazvati, trajno poticati, ali ne potpuno sačuvati i osigurati samo normativnim sredstvima – tj. jasno dogovore-

nim pravilima društvene igre, koja mogu imati i zakonski oblik. Ako se zanemaruje ovo načelo, prevladat će stajalište da su nečija individualna prava važnija i veća od prava drugih osoba i sukladno tome slijedi ponašanje kroz koje se drugi ne doživljavaju kao suradnici i jednakopravne osobe nego kao podanici ili suparnici za posjedovanje dobara koja se suprotno istini smatraju svojim vlasništvom. Bez oživljenog, stalno i iznova afirmiranog načela pravednosti događa se stalni sukob i energija se usmjerava na eliminaciju drugih osoba umjesto na postizanje zajedničkih dogovorenih ciljeva. Načelo pravednosti osigurava poštivanje svih osoba, njihovih zajamčenih prava te omogućuje da osoba slobodno usmjeri svu energiju i kreativnost postizanju individualnih međusobno nesuprotstavljenih i zajedničkih ciljeva. Ideja pravde često je temeljno načelo društvenog poretka, po kojemu svakome pripada pravo biti priznat u svojoj osobnosti i živjeti životom dostojnim čovjeka. Svaki čovjek ima pravo na temeljne materijalne i druge mogućnosti, koje će mu jamčiti dostojan život i djelatnu ulogu u organiziranju društvenog života. To moraju poštivati svi ostali, kao i društvo u cjelini, kao što svaki čovjek mora poštivati prava drugih i društvo u cjelini, a to je temelj osobne i društvene moralnosti.

Iduća razina na kojoj se stvara socijalna odgovornost nadilazi mogućnosti normativne regulacije, ulazi u područje savjesti i volje, a tek se u manjoj mjeri može izvanjski pokrenuti. To je *načelo solidarnosti* (Matić, 2003.) u smislu socijalne obzirnosti – osjećaja za potrebe drugih i svijest o življenju iste stvarnosti, poznavanje i priznavanje činjenice da se bijeda i blagostanje u istoj zajednici šire pravilom spojenih posuda, te da se ne može dugo ostati nezainteresiran za događanja u istoj stvarnosti. Bez solidarnosti umjesto odgovornoga gospodarenja raspoloživim resursima, oni postaju predmet beskrupulozne grabeži, tj. mehaničkoga gomilanja materijalnog bogatstva na jednoj, i potpune neimaštine na drugoj strani. Logično je da takvo društveno stanje ne može biti dugovječno jer će vladajuća logika dovesti do općeg sukoba za dobra, što znači da će svaki zajednički cilj i dogovorena pravila biti zamagljeni i zaboravljeni. Time će i zajednica, kao zajedničko smisljeno življenje i djelovanje, izgubiti temelj ali i orijentaciju, što će konačno dovesti u pitanje njezinu egzistenciju. Nasuprot tome, poštivanje načela solidarnosti osigurava stupanj bezinteresne komunikacije i povezanosti, koji neće dopustiti ugrožavanje istih prava na življenje i slobodno djelovanje. Načelo solidarnosti jača osjećaj onih koji su trenutno ili trajno potrebni pomoći, da neće biti zanemareni, te svijest svih drugih kako bezinteresno ulaganje nije bacanje nego naprotiv donosi „najvredniji profit“. Opći je zaključak kako su unaprijed osigurani mir i sigurnost u zajednici te su spriječeni interesni sukobi

među osobama i skupinama. Solidarnost, kako ju definira Eugen Pusić (1993.), jest vrijednosno emocionalno stajalište, relativno trajna spremnost zapostaviti vlastite u korist interesa drugih u određenim situacijama. Solidarnost se širi kako se povećavaju ljudske skupine, koje pojedinac osjeća svojim: od obitelji, preko plemena, naselja, grada, nacije, nacionalne države do čovječanstava i budućih naraštaja. Ona se racionalizira kao svijest o međusobnoj ovisnosti članova društva tako da pojedinac načelno pristaje na mjere društvene intervencije u korist pojedinaca i skupina u normativno određenim situacijama ugroženosti ili nevolje, kao i na mjere društvene preraspodjele u korist zajedničkih i općih društvenih interesa, a da mu korisnici tih mjera osobno nisu poznati.

Bit solidarnosti ne može se reducirati na materijalni izraz pomoći, nego znači podijeliti s nekim životnu zbilju, biti prisutan, pokazati želju da se pomogne, podijeli ono što se ima, bez obzira na količinu. Primjerice, solidarnost imućnih i onih koji obnašaju odgovorne dužnosti s ostalim građanima, u teškim društvenim okolnostima nije u dobrotvornim akcijama, darivanju, koliko u iskazu zajedničkog trpljenja stvarnosti, bez obzira na to kakva ona bila. Tako je odustajanje od visokih plaća, luksuznih automobila, stanova i reprezentativnih domjenaka te dostojanstveno, uljudno i transparentno obnašanje službe, s prepoznatom voljom za pomoći općem dobru, puno jači iskaz solidarnosti i shvaćanja njezine biti od medijski razvikanih prigodničarskih kratkih posjeta siromašnim, bolesnim i najviše pogođenim građanima.

Nedostatak solidarnosti, na razini životne društvene zbilje, pokazuje se u rasponu od smanjene osjetljivosti za potrebe drugih osoba do izravnog ugrožavanja njihovih ekonomskih i životnih prava. Smanjena solidarnost bitno će narušiti i načelo pravednosti, koje se tada ne može u društveno funkcionalnoj mjeri zaštititi ni najdjelotvornijim zakonskim normama. Naime, ako su zakoni moralni minimum, moralna erozija, koja je najjasnija u nedostatku solidarnosti, ostavlja ih bez čvrstog temelja i oni ne mogu sami sačuvati potrebnu količinu socijalne odgovornosti.

Treća razina i treće načelo socijalne odgovornosti najmanje je vezano za područje materijalne društvene stvarnosti i materijalne preraspodjele dobara, ali ako u društvu postoji prepoznatljiv stupanj socijalne pravednosti i obzira, može se očekivati i znatna prisutnost *međusobnog uvažavanja* (Matić, 2003.) u smislu postojanja slobodne volje i želje da se prihvate drugi članovi društva sa svim njihovim osobnostima i različitostima. Za razliku od pravednosti i solidarnosti, uvažavanje se gotovo ne može normativno potaknuti, osim u početnoj

fazi, koju je moguće nazvati *tolerancijom*, jer su socijalni iskazi netolerancije, kao pune suprotnosti uvažavanju, uglavnom prepoznatljivi i podvrgnuti, neobvezujućoj osudi, a tek na visokom stupnju pravne uređenosti društva i jasnim društvenim sankcijama.

Međusobno uvažavanje u nekom društvu opaža se višeslojno i naglašenost nekog oblika, primjerice pristojnog odnosa s drugim osobama na javnome mjestu može, ali i ne mora biti ispunjeno uvažavanjem. *Pristojnost* može biti manifestno vidljiva ili upadljiva, ali ne mora nužno značiti toplinu odnosa i prihvaćanje osobe, prema kojoj se iskazuje.

Spremnost na uvažavanje također je bitno mjerljiva *nezasićenošću predrasudama* i odbijanjem zaključaka na temelju predrasuda, posebno nepristajanjem uz predrasude o osobama i društvenim kategorijama čije je odbacivanje općeprihvaćeno, poželjno, pa čak i društveno privilegirano. A upravo je to postojalo u odnosima između pripadnika različitih etničkih skupina, posebno između Hrvata i Srba u nekim razdobljima zajedničke prošlosti. Nedostatak osobnog uvažavanja opaža se u nedostatku tolerancije, što bitno narušava kvalitetu međuljudskih odnosa, a pogoduje konfliktnom karakteru društvene komunikacije. Prividno uvažavanje ili instrumentalizacija ovih vrednota za postignuće bilo kakvih drugih ciljeva svjedoči o upravo suprotnom – moralnoj i normativnoj eroziji u nekom društvu. Pristojnost komunikacije, spremnost na dijalog i nepopustljivost predrasudama bitne su značajke tolerancije i uvažavanja, ali samo ako je u pitanju izričaj uvažavanja osobe kao životnog opredjeljenja i sadržaja. Načelo uvažavanja osobe, moguće je tek na temelju ostvarene pravednosti i solidarnosti, čime se ispunjava kriterij socijalne odgovornosti i što se više društveno djelovanje približava načelu međusobnog uvažavanja, smanjuje se mogućnost, ali i potreba vanjskog uvjetovanja i kontrole ponašanja, a uvećava se slobodan izbor za socijalno odgovorno djelovanje, čime se u punom smislu ostvaruje visoka funkcionalna razina povjerenja. Ta razina pretpostavlja prethodnu neutralizaciju i prevladavanje najvećeg broja inhibitornih faktora, što jamči dugoročan i stabilan razvoj regionalnih društvenih odnosa na ekonomskom, kulturnom i političkom području.

U idućem se poglavlju analiziraju uzroci disfunkcionalnosti društvenih odnosa, tj. inhibitorne okolnosti i pojave koje, uništene ili teško narušene društvene odnose na vukovarskom području, zadržavaju na disfunkcionalnoj razini, te usporavaju ali i ozbiljno destruiraju mogućnost uspostave funkcionalne razine povjerenja.

Slika 1.

Susret crkvenih velikodostojnika i državnih dužnosnika Republike Hrvatske u Vukovaru prigodom završetka misije UNTAES-a, 15. siječnja 1998. godine (snimak: Boris Bajrak, dokumentacija Gradskog poglavarstva Vukovara)

UZROCI I POSLJEDICE DISFUNKCIONALNOSTI DRUŠTVENIH ODNOSA

Što pokazuje uvid u realnost društvenih uvjeta na vukovarskom području koje je kroz agresiju tadašnje Jugoslavenske vojske i paravojskih skupina organiziranih od susjedne srpske države, pretrpjelo ljudska stradanja i razaranja nezapamćena u dosad znanoj povijesti grada i regije? Odgovor glasi da, unatoč raznim pokušajima međunarodnih, nacionalnih i lokalnih društvenih institucija da se saniraju ratne posljedice, pokrenu uređen život i suživot, razina međusobnog povjerenja između građana (posebno etničkih zajednica) još uvijek nije funkcionalna, a u nekim aspektima je i disfunkcionalna.

Raspravu o uzrocima još neostvarene funkcionalne razine povjerenja moguće je početi identifikacijom donositelja odluka koje su bile usmjerene obnovi povjerenja, međuljudskih odnosa te gospodarskog i kulturnog razvoja. Koji su subjekti donosili i još donose presudne odluke, tj. one koje potiču razvojne strategije, te kakva je logika bila u podlozi stvaranja strategijskih odluka?

Jesu li odluke donosili stručnjaci sa šireg ekonomskog društvenog područja, što bi s obzirom na uništenu gospo-

darsku infrastrukturu bilo i očekivano? Takve se odluke idealtipski gledano temelje na logici ostvarenja ekonomskih ciljeva, koja u ponekad presudnom smislu predstavlja zamašnjak razvoja?

Je li možda riječ o stručnjacima s područja kulture, jer se između ostalog dogodio i slom u kulturalnoj društvenoj sferi, što se prije svega očituje u zapuštenom normativnom, simboličkom te nadasve važnom vrijednosnom prostoru. Budući da je na kulturnom području društva više nego na političkom ili ekonomskom prisutna neprofitna logika u planiranju i izvedbi društvenih akcija, takva logika znatno utječe i na pristup aktera, tj. subjekata odlučivanja, pa su njihova rješenja idealtipski promatrano često ispred vremena. Ideje tada u konkretnom vremenu ostaju uglavnom na razini umjetničkih i znanstvenih postignuća, mnogo rjeđe postaju podloga konkretnim planovima, a tek se izdvojenno i pojedinačno opredmećuju u stvarnosti. Akteri koji djeluju na širem kulturnom prostoru, uz opisane razine kreativnosti i proizvodnje nadvremenskih ideja, u velikoj mjeri popunjavaju prostore ritualnih, tj. administrativnih djelatnosti. Prevladavajuća logika tog područja uglavnom je statična, a često i konzervirajuća s obzirom na zatečeno, te je učinkovita u mjeri u kojoj želi opravdati i zadržati nešto po sebi dokazano funkcionalno i opće korisno. Od takve logike i na njoj stvorenih odluka moguće je prilično dugo održati već stvorenu stabilnu strukturu i relativno učinkovite institucije, ali nije moguće očekivati pokretanje bilo kakvog razvoja, tj. ikakvu učinkovitu i vidljivu promjenu nabolje?

Jesu li odluke ovisile o neovisnim (nepolitičkim) predstavnicima lokalnih zajednica? Oni uistinu najbolje znaju postojeći stvarnosni kontekst, njegove vidljive i nevidljive uzroke, pa su sukladno tome i najviše zainteresirani za istinsko poboljšanje, ali na drugoj strani takvi akteri u počecima demokratskog razvoja, uglavnom ostaju u drugom planu. Njihovo uključivanje, barem koliko je do sada vidljivo, dolazi s počecima ili nakon primjetnog i mjerljivog društvenog razvoja, te se možda baš u inverziji redoslijeda i početnoga gledišta krije neki nov potencijal.

Ili su konačno, kreaciju i donošenje odluka potpuno preuzeli politički akteri? Kako je politička logika prevladala u doba rasta i kulminacije dogođenog zla, u istoj se mjeri politička logika bila prisutna kada su se problemi pokušavali razriješiti. S obzirom na to da su sve vrijeme glavnu riječ vodili politički akteri, potrebno je raščlaniti o kakvoj se logici radi i u kakvim okolnostima nastaju odluke koje kreiraju političke elite. Logika koja vlada na širem političkom prostoru, uglavnom se oslanja na već viđena

rješenja koja se uvijek, ako ne uspiju, mogu opravdavati. Naime, političkim rječnikom govoreći, „dobro zamišljena i primijenjena prema dosad uspješnom uzorku, ali je nova stvarnost donijela nešto neočekivano.“ U svakom se slučaju politička logika oslanja na niz međusobno isprepletenih parcijalnih silnica, koje nastaju na osnovi posebnih ili krajnje privatnih interesa, sukladno čemu je ograničena brojnim kompromisima, te ako već ne služi posebnom cilju, „uspjeh“ je u nečinjenju pogrešaka, ili u minimalnim pomacima, koji su s obzirom na zadane probleme gotovo nevidljivi. Tek se u iznimnim slučajevima, kada su subjekti odluka redovito iznimne osobe, događaju vizionarska rješenja, te veliki pozitivni pomaci za sve ili za najveći broj egzistencijski zainteresiranih.

Što se tiče odluka koje su se donosile od vremena koje se naziva „mirnom reintegracijom“ do danas, moguće je zaključiti kako su prevladale odluke:

- a) više ovisne o političkim (partikularnim, specijalnim interesima) nego što su proizvod holističkog pristupa, koji bi se oslanjao na širi spektar početnih stajališta i pretpostavljenih posljedica odluka;
- b) s obzirom na raznolikost a ujedno i partikularnu interesnu uključenost donositelja odluka, one su također više rezultat kompromisa političkih silnica na lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini, nego što su proizvod realnih, empirijski provjerljivih životnih potreba;
- c) kao rezultat nesustavnog pristupa izostala je kontinuirana empirijska provjera i povratna primjena novih spoznaja i zaključaka.

Kao prva posljedica svega navedenog, ali i zbog ukupne normativne zapuštenosti države kao društvene institucije, kontinuirano se zapostavlja potreba pravednog zakonski neovisnog pristupa svakom poznatom, a neistraženom i nesankcioniranom događaju koji je posljedovao nekakvom namjernom štetom, nametnutim trpljenjem, nasiljem ili zločinom, te se umjesto osnovne pretpostavke za obnovu povjerenja i izgradnju socijalne odgovornosti (pravednost, solidarnost, međusobno uvažavanje) trajno iznova obnavlja nepovjerenje i legitimiraju se počinjene, a ohrabruju nove nepravde.

Druga trajna posljedica vidljiva je u učincima politički motiviranih odluka o razvoju vukovarske regije, tj. regionalnog društva. Te odluke nisu dovoljne da se razriješe nastali problemi te pokrenu obnova i izgradnja funkcionalne razine povjerenja:

S obzirom na neprimjenjivost u široj društvenoj stvarnosti, za veliku većinu građana pomaci koji su se dogodili najviše su vidljivi u obnovi porušenih objekata i infrastrukture.

Bitno zaostaju vidljivi ekonomski pomaci u smislu obnove i razvoja gospodarstva, prije svega kada je riječ o radu u proizvodnji nove i originalne vrijednosti koja potom u simboličkom smislu obnavlja autoru samopoštovanje i osobno dostojanstvo.

Osim prekida neprijateljstva i uzajamnog podnošenja, nevidljivi su pomaci u izgradnji međusobnog povjerenja.

Zaključno, nikada nije ponuđena a potom je i zbog svega navedenog izostala nova, drugačija i uspješna strategija, a kao da je nestala i svijest o njezinoj potrebi i dramatičnoj važnosti. Još uvijek nema strategije koja bi pokrenula i stabilizirala kontinuiran, održiv sklad ekonomskog i kulturnog potencijala s humanim kapitalom regionalnog društva, koji će uključiti dosad neuključene potencijale, te od početka zajedno s vidljivim ekonomskim pomacima, proizvoditi i višak samopoštovanja svih uključenih, kao i novo međusobno povjerenje.

Slijedi analiza pretpostavki napretka, postojećih ali neprepoznatih, ili svjesno zanemarenih kapaciteta koji mogu potaknuti razvoj međusobnog povjerenja društvenih aktera prema funkcionalnoj razini.

PRETPOSTAVKE I POTENCIJALI NAPRETKA

Tekst koji slijedi bavi se pretpostavkama i mogućnostima realno ostvarivog napretka na putu prema uspostavi funkcionalne razine povjerenja. Analizirat će se postojeći, ali nedovoljno afirmirani prostori djelovanja koji kriju osnovne pretpostavke za izgradnju povjerenja. Budući da nedostatak povjerenja šteti na svim područjima društvenog života (političkom, ekonomskom i kulturnom), potrebna volja za rješavanje tog problema bit će prisutna i prepoznata kada sva spomenuta područja angažiraju potrebne i raspoložive potencijale. Najveća je odgovornost na društvenim akterima koji imaju najveću društvenu moć za promjenu društvene stvarnosti, a to su političke elite, koje nužno moraju biti izložene jakom pritisku demokratske javnosti kako bi djelovale više prema zajedničkim a manje prema partikularnim ciljevima.

Demokratski pritisak na društvene elite, prije svega *elite vlasti* koje imaju društvenu moć dostatnu za pokretanje društvenih promjena, uobičajen je u društvima s razvijenom demokracijom, a za društva s demokratskim deficitom, kakvo je hrvatsko društvo, presudan je za razrješenja tereta totalitarnog naslijeđa, i prva je pretpostavka druš-

tvenog razvoja u smislu demokratizacije društva. Budući da su ratnom agresijom s početka devedesetih kulminirali svi neprevladani sukobi iz prethodnog razdoblja, koji su u najvećoj mjeri bili posljedica krivih procjena i odluka tadašnjih elita moći koncentriranih oko KPJ / SKJ, političke elite na početku tzv. demokratskih promjena derivirane su gotovo potpuno iz bivše SKJ, ili od disidentskih dijelova te partije, u neznatnoj mjeri na scenu su stupili akteri koji nisu imali veze s prijašnjom partijom. Očekivano, logika upravljanja tzv. novih demokratskih političkih sudionika nije mogla biti znatno više demokratska od logike upravljanja iz predvišestranakačkog razdoblja, a ta logika prevladava i danas, najviše zbog nerazvijenog demokratskog mišljenja i navika na širim društvenim prostorima. Stoga će optimalan učinak aktivnosti svih zainteresiranih nepolitičkih aktera, ekonomskih, kulturnih a posebno civilnih udruga za promicanje različitosti i prava na različitost, biti ostvaren kada se uobičajene aktivnosti trajno usklade s još jačim pritiskom na političke aktere. Takvi pritisci nisu nužni samo kako bi se učinili bitni pomaci prema ukupnoj demokratizaciji, nego i prema prevladavanju posljedica ratnog sukoba. Tu je prije svega riječ o nepovjerenju, ali i posljedicama nepovjerenja koje dalje žive i jačaju, kroz izostanak djelotvorne komunikacije, nepostojanje usklađivanja zajedničkih ciljeva i kooperativnog radnog ozračja, stvaranje novih predrasuda, produbljavanje napetosti, sve do novih oblika sukoba. Konkretni korake prema prevladavanju nepovjerenja moguće je pokrenuti na nekoliko različitih i međusobno funkcionalnih nadopunjujućih pristupa.

Formalno institucijski – normativni pristup koji zahtijeva djelotvornost pravne države prije svega na području sankcija. Ako u nekom društvu postoje ikakve dvojbe ili vjerojatnost da će se nakon učinjenog nedjela izbjeći sankcije, otvara se širok prostor kalkulaciji, prihvatanju ili čak poželjnosti devijantnog djelovanja, sve do ekstremnih pojava nasilja, zločina iz mržnje i ratnih zločina. Brza reakcija pravne države i sankcije prema počinitelju svakog zločina, a posebno počinitelju zločina iz mržnje i ratnog zločina, prvi je dokaz da postoji kritična količina volje da se društveno ozračje poboljša. Funkcija sankcije za svaki izričaj mržnje od govora i pisanja do nasilnog djelovanja i zločina treba biti višestruka, kao poruka i pouka neposrednom akteru nasilnog djelovanja i svim potencijalnim nasilnicima. Očekivani rezultat promišljene i primjerene sankcije jest odustajanje od istih ili sličnih postupaka kažnjelog počinitelja, ali i ostalih društvenih aktera koji bi mogli slijedili njegov primjer. Činjenica da se socijalna pravednost može funkcionalno regulirati normativnim

sredstvima, tek je prva razina na kojoj se ostvaruje socijalna odgovornost.

Usporedno s pritiskom na elite vlasti da osiguraju neovisnu djelotvornost istražiteljskih i pravosudnih institucija, za razvoj povjerenja nenadoknadiva je *uloga zainteresiranih nevladinih udruga i pokreta*, koje imaju potencijal proširiti svoje djelovanje. Na primjer aktivnosti i programi resocijalizacije ratom pogođenih osoba i konkretnih preživjelih žrtava rata i nasilja koje se moraju izvući iz društvenog položaja višestruke viktimizacije, stigmatizirane i samostigmatizirane žrtve. To je prije svega potrebno kako bi se oslobodili nametnutog i samoprepuštajućeg prostora pasivne sudbinske žrtve, te kako bi iznova prepoznali prostor kreativnog djelovanja koje bi prije svega u vlastitim očima oživjelo samopoštovanje. Ti primjerjeni programi mogu se po potrebi proširiti na sve zahvaćene aktere i društvene skupine, od nekadašnjih zagovornika sukoba do već sankcioniranih počinitelja nasilja i zločina, koji su prihvatili istinu o sebi i iskazuju iskreno kajanje. Njihovom bi obostrano prihvaćenom resocijalizacijom bila upućena jasna poruka da nitko nije otpisan i zauvijek obilježen nego da ima više mogućnosti povratka. Poznati su primjeri kako su upravo nekad dokazani zastupnici ideje koja potiče mržnju i nasilje, pa i sami počinitelji, izravno suočeni s položajem žrtve, znali postati najistaknutiji borci za prava dojučerašnjih protivnika i žrtava. Eksperimentalno preuzimanje uloge žrtve omogućuje dvostruki učinak: u idealnim okolnostima povećat će kajanje i pridonijeti slobodnoj odluci za odustajanje od nasilja. No, na razini šireg društva dostatan rezultat bit će i zaključak o neisplativosti nasilja, što čak ne mora biti rezultat konačne promjene u razmišljanju nego racionalna prosudba o nepoželjnosti sankcija koje treba podnijeti, a koje su u sređenoj socijalnoj sredini logičan i neupitan kontinuitet činjenja zagovaranja ili činjenja štete, mržnje i nasilja.

Treći neiskorišten potencijal svakako se krije u mitovima o mnoštvu objektivno ali i umjetno pasiviziranih društvenih sudionika, koji su naizgled konačno pozicionirani na strani trajno socijalno potrebnih i ugroženih, kojima je trajna materijalna solidarnost institucija i drugih sugrađana jedina mogućnost i izlaz. Tu se prije svega krije velika zamka koju valja neutralizirati. Očekivanje djelotvorne solidarnosti od drugoga često zna prijeći u očekivanje obveze za koju se ne duguje nikakva zahvalnost, pa se gubi bitan interpersonalni osjećaj povjerenja i bliskosti, uglavnom vredniji od pukog primanja i darivanja. Materijalna razina solidarnosti je potrebna, ali je zapravo samo izraz i posljedica spomenutog životnog stajališta, i

koliko je bit solidarnosti sa simboličke razine, tj. međuljudske bliskosti, pomaknuta na materijalni iskaz, trajno se zadržava odnos „manje vrijednog konzumenta“ i „više vrijednog donatora“. Stalna uloga konzumenta jača osjećaj bespomoćnosti i beskorisnosti, jer svaki sljedeći čin naviknutog primanja marginalizira osobu primatelja, ukidajući mu temeljno pravo na djelotvornost i odlučivanje o vlastitoj sudbini. Time mu se oduzima uloga subjekta. Takav status negativno utječe na primateljevo dostojanstvo, od čega se on može zaštititi mehanizmom povlačenja, katkad i autoagresije, ali može također potaknuti stjecanje navike, kao i nerealne procjene stvarnosti i uloga, te stalnog očekivanja da netko drugi vodi brigu i preuzima odgovornost za svaku njegovu situaciju. To potiče nezahvalnost i nezadovoljstvo, pa i osudu svih drugih za vlastiti društveni položaj. Kod donatora, takav uistinu ponižavajući odnos stvara nelagodu, čak sumnju u dobrotu djela, dok na drugoj strani materijalno darivanje, uglavnom viška vrijednosti, često zna biti samo čin simboličke higijene vlastite savjesti, ali i čin samopromocije na široj društvenoj razini.

Idući neiskorišten prostor jest *poticanje dijaloga*, koje je do sada uglavnom bilo rezervirano za političke aktere, koji su se često znali primiriti raspodjelom materijalnih dobitaka i političkih funkcija, a svoje tzv. izborne baze prepuštali stihiji ili nagomilane frustracije i nezadovoljstva koristili za daljnje političke sukobe kako bi se ostvarili privatni ili partikularni interesi. Svakako je značajniji pokazatelj jačanja međusobnog povjerenja na svim razinama društvenosti koje zauzimaju tzv. obični građani, spremnost na *dijalog* jer nije moguće ispuniti načelo uvažavanja drugih ako se ne uvažavaju njihovo stajalište i mišljenje. Tu je bitno istaknuti da dijalog podrazumijeva moguća suprotstavljena stajališta, a ne suprotstavljanje osobi koja drugačije razmišlja nego je dijalog slobodno isticanje vlastitih i usporedba sa stajalištima drugih. Dijalog se počinje kako bi se pronašla najbolja odluka, a kriterij za to nije osobnost, društveni ugled ili status onoga tko stajalište zastupa, nego je bitna kvaliteta prijedloga. Naime, ako se zajednički izabere najbolje stajalište, svi će sudionici imati i najveću korist, što nije slučaj ako je osnovni kriterij izbora konačnog mišljenja i stajališta, važnost društvenog položaja sudionika ili interesne skupine koja iznosi prijedlog. Spremnost na ustupke i popuštanje u stajalištima o osobama, koje po svojem položaju posjeduju veću moć, također može biti suprotstavljen općem načelu uvažavanja, koje je kao i solidarnost, bitno životno stajalište i izabrana vrednota, a ne sredstvo postignuća drugih ciljeva. Naprotiv, spremnost da se prihvate mišljenje i osoba, koja za uzvrat

ne može ponuditi nikakvu povlasticu, posebno ako je riječ o komunikaciji s pripadnikom društvene kategorije, prema kojoj postoji veći socijalni odmak, može predstavljati bitan indikator prvo tolerancije, potom i uvažavanja, što konačno osigurava jačanje međusobnog povjerenja.

Konačno bi trebalo identificirati postojeće ali neprepoznate ili svjesno neiskorištene mogućnosti koji mogu potaknuti razvoj međusobnog povjerenja društvenih aktera prema funkcionalnoj razini, te što je sve potrebno za izgradnju, održavanje i razvoj funkcionalne razine povjerenja u odnosima građani – građani i građani – društvene institucije na vukovarskom području.

ZAKLJUČNO: PRETPOSTAVKE RAZVOJA USPJEŠNIH STRATEGIJA

U zaključku slijedi razmišljanje o strategiji koja bi se temeljila na sudjelovanju dosad neuključenih aktera, a koji na području Hrvatskoga Podunavlja, mogu potaknuti razvoj međusobnog povjerenja prema funkcionalnoj razini, ali do sada nisu prepoznati ili su svjesno zanemareni. Pokušat će se odgovoriti na pitanje što je sve potrebno za razvojnu strategiju koja je izravno usmjerena izgradnji, održavanju i razvoju funkcionalne razine povjerenja u odnosima građani – građani i građani – društvene institucije.

Pitanje o dosad neprepoznatim i neiskorištenim društvenim akterima, konačno će u prvi plan staviti sve društvene aktere koji od dosadašnjih aktivnosti nisu imali dugoročnu korist, a to su svi koji su životno zainteresirani za razvoj društva prema funkcionalnoj razini povjerenja. Na prvome mjestu to su *građani*, koji nemaju niti žele imati alternativnu mogućnost, osim normalnog življenja i suživljenja na vukovarskom području. Nadalje to su i oni *altruistično zainteresirani akteri*, koji ne potječu iz okoline i institucija koje su prema svojoj strukturi primarno usmjerene ostvarenju partikularnih i specijalnih interesa (na primjer političke organizacije), nego pokazuju iskrenu usmjerenost zajedničkim interesima ili općem dobru. Takva usmjerenost kao moralna podloga uz dokazano znanje i stručnost mogu biti osnova za stvaranje nove uspješne strategije, čija djelotvornost također ne može biti oslonjena na dosad uključene institucije i društvene sudionike čije je djelovanje obilježeno partikularnim ili specijalnim interesima.

Novost i djelotvornost ovakve strategije temelji se na pristupu kojim će se potaknuti *uključenje svih zainteresiranih subjekata*, prije svega širokog kruga građana, jer su njihovi svakodnevni, uglavnom egzistencijski problemi konkretni, a čije rješavanje ne trpi improvizaciju ni luta-

nje, nego jednako konkretne postupke koji rezultiraju vidljivim i mjerljivim pomacima nabolje.

Strategija uključivanja širokog kruga građana jamči da će se konačno razviti konkretni *projekti po mjeri i u interesu građana*, a svrha strategije ispunjavala bi se kroz uključenje svih zainteresiranih te kroz samoodrživost i samoobnovljivost. Za razliku od izvana kreiranih strategija s uglavnom nametnutim projektima, koje će osmisliti većinom profesionalno zainteresirani ali egzistencijski nezainteresirani autori, a u kojima su građani ili statisti ili puki konzumenti, nova strategija vraća građane u svoju početnu i osnovnu ulogu, *ulogu kreativnih subjekata*. To podrazumijeva da će se dobrodošla vanjska intervencija iscrpiti i zaustaviti u konkretnim poticajima, a da će zainteresirani građani nadalje sami osmisliti, pripremiti i provoditi projekte. Tako dobiveni rezultati jamačno su vidljivi i provjerljivi u stvarnom životu, sustavno se mogu empirijski provjeravati, a zaključci i derivirane pouke mogu se uključivati u nove aktivnosti, što ispunjava smisao strategije, a to je prirodan rast prostora motivacije za dodatnim uključivanjem te samoodrživost i samoobnovljivost. Izvana nametnuti i provedeni projekti, bez zaokružene prisutnosti zainteresiranih građana, od kojih se u svakom trenutku ne zrcali konkretna društvena primjenjivost, ako i donose rezultate, poslije nekog vremena ostaju bez mjerljive i djelotvorne empirijske provjere, a time s vremenom blijedi i njihov smisao.

Nadalje, projekti po mjeri građana znače i uvijek iznova očekivanu otvorenost *za sve zainteresirane građane*, čime se dodatno postižu transparentnost i mjerljivost ukupnog procesa i krajnjih ciljeva. Na taj se način, a što je iznimno važno, potpuno sužava prostor različitim izgovorima za neaktivnost, opravdanjima za „uzgajanje“ nepovjerenja, te preusmjeravanju odgovornosti i krivice na „one druge“. Krajnji rezultat vidljiv je u potvrdi autonomne samoodrživosti strategije, jer se potencijal povećava i obnavlja iz *prirodnog prostora životno zainteresiranih subjekata*. Zajednički nazivnik svim akterima koji su pozvani uključiti se u kreaciju i izvedbu strategije, nepostojanje je skrivenih ili drugih interesa, osim trajnog egzistencijskog interesa i dobrog socijalnog ozračja, zbog čega se mogu nazvati „*bezinteresno*“ *zainteresirani autori i akteri*.

Zaključno, sve se opisane socijalne komponente ugrađuju u osnovu za izgradnju socijalne odgovornosti, demokratskog socijalnog prostora i poticajne društvene klime, čime su konačno dovršeni stabilni temelji za uspostavu i trajno obnavljanje funkcionalne razine povjerenja na području vukovarskog lokalnog društva.

LITERATURA

- ARONSON, E.; WILSON, T. D.; AKERT, R. M. (2005.), *Socijalna psihologija*, Zagreb: Mate.
- BELAVIĆ, P. (1993.), *Crtice iz prošlosti Vukovara*, Vukovar: Gradski muzej Vukovar.
- Bilten*, Centar za mir, pravne savjete i psiho-socijalnu pomoć Vukovar, ur. Ankica Mikić, 19 (1998.).
- Da se ne zaboravi: zbornik radova Drugog hrvatskog žrtvoslovnog kongresa*, Vukovar, 16. i 17. lipnja 2001. godine, ur. Zvonimir Šeparović, Zagreb: Hrvatsko žrtvoslovno društvo, 2002.
- DEDAKOVIĆ, M.; MIRKOVIĆ - NAĐ, A.; RUNTIĆ, D. (2007.), *Bitka za Vukovar*, Cerna: Pauk.
- Dimenzije zločina počinjenih u Vukovaru 1991. godine*, Poglavarstvo grada Vukovara: ur. Grgo Plenković, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1995.
- ERIKSON, E. (1968.), *Identity, Youth, and Crisis* / W.W. Norton, New York.
- KARAČ, Z. (2007.), Arhitektonsko i urbanističko spomeničko naslijeđe Vukovarsko-srijemske županije: valorizacijski osvrt uz reviziju Registra kulturnih dobara, *Vukovarski zbornik*, Vukovar: Ogranak Matice hrvatske Vukovar, ur. Štefica Šarčević.
- MATIĆ, R. (2003.), *Društvena promocija bezakonja – uvod u sociologiju devijantnosti*, Zagreb: Sveučilišna naklada.
- PUSIĆ, E. (1988.), *Društvena regulacija*, Zagreb: Globus.
- PUSIĆ, E. (1993.), *Rad, Društvena regulacija moralom*, HAZU, Zagreb, knjiga 465, str. 116 - 150.
- ZLOBEC, C. (1995.), Dvije realnosti - dva simbola: Vukovar – Dubrovnik, *Forum*, mjesečnik Razreda za književnost Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, ur. Mihalić, S. 34, knj. 67, 1/2 ; str. 15 - 18.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, A. (1993.), *Stanovništvo Vukovara i vukovarskog kraja*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- ŽIVIĆ, D. (2006.), Etničke promjene u gradu Vukovaru tijekom 20. stoljeća (1900.-2001.), *Vukovarski zbornik*, Vukovar: Ogranak Matice hrvatske Vukovar, ur. Šarčević, Š.
- ŽIVKOVIĆ, D. (2006.), Bitka za Vukovar: petnaest godina poslije: povijest koja još to nije, *Epulon*: časopis Kluba studenata povijesti ISHA, Pula, ur. Radošević, M.